

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/1—2

**БЕОГРАД
1979.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIV (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

О неким појавама амбигвитета у вези са комбиновањем детерминације и координације (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	3—20
Два „неправилна“ глагола VIII (Белићеве) врсте (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ)	21—33
О појави термина <i>речник</i> и његовој афирмацији у српској лексикографији (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	34—39
Дистрибуција наставака генитива множине именица женског рода с ос- новом на групу сугласника (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	40—55
Из терминологије народних радиности	
Номинација цвјетног праха у стручној и народној пчеларској терминологији (САВО ПУЈИЋ)	56—62
Језичка култура	
Неки проблеми савремене језичке културе (АСИМ ПЕЦО)	63—66
Употребна вредност језика (СМИЉКА ВАСИЋ)	66—68
Путеви и услови сређивања наше језичке норме (МИТАР ПЕШИКАН)	68—80
Незнање које се јавно препоручује (МИЛОРАД СИМИЋ)	80—81
<i>Русоов</i> , а не <i>Русовљев</i> (ЈОРДАН МОЛОВИЋ)	81
Наш језик у страним факултетским програмима	
Нека питања методике рада на творби речи (МАРИЈАНА КИРШОВА)	82—91

Из терминологије народних радиности

НОМИНАЦИЈА ЦВЈЕТНОГ ПРАХА У СТРУЧНОЈ И НАРОДНОЈ ПЧЕЛАРСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Мада је развоју и нормирању српскохрватске пчеларске терминологије у прошлом вијеку поклањана значајна пажња, њено данашње стање не би се могло подичити стандардношћу достојном њеног главног кодификатора Јована Живановића. То се донекле може објаснити опадањем ове привредне дјелатности, као и ишчезавањем ореола магичности којим је то занимање било обавијено. Радикална измјена технологије пчеларења, која је код нас започета тек крајем прошлог вијека, увелико је измијенила пчеларски термилошки инвентар: ишчезле су многе старе лексеме, већином општесловенске, које су се односиле на денотате из народног пчеларства, а створен је велик број нових термина, било лексичко-семантичким, било творбеним путем или посуђивањем, а најчешће калкирањем. Нова сазнања о животу, раду и размножавању пчелињих друштава, а нарочито нова технологија искоришћавања пчела, одразили су се и у терминологији.

Разумљиво је што стари пчелари немају у свом лексичком фонду термине за денотате недоступне простом опажању њихових чула (ситнији анатомски дијелови пчеле, болести, пчелиње расе). Такође је схватљиво што савремени пчелари не располажу десетинама термина за означавање врста ројева према њиховој сродничкој и хронолошкој филијацији, квалитету и употребљивости, за што су знали њихови претходници, јер модерно пчеларење готово да и не зна за природно ројење. Међутим, неке компарације термилошке слике познавања извјесних сегмената из те професије не иду у прилог нашој савременој апикултури, мада би она у том морала да буде супериорна над нашим народним пчеларењем. Стари пчелар је понекад подсвјесно, уз помоћ термина наслијеђених из дубоке прошлости, јасно диференцирао неке блиске денотате које данашњи стручњаци добро познају, али термилошки не разликују, или разликују уз помоћ неустаљених и гломазних синтагми. Покушаћемо да то илуструјемо поређењем номинације цвјет-

ног праха у пчеларској литератури и народним говорима, већином херцеговачким.

У савременој српскохрватској стручној пчеларској терминологији постоје три основна синонимна термина за означавање ситних зрнаца које сакупљају пчеле са цвјетова, носе на ногама у кошницу, до извјесне мјере прерађују, смјештају у саће и конзервирају за своју исхрану. То су цвјетни прах (прашак), полен (ов прах) и пелуд. Према територијалној распрострањености, цвјетни прах и полен углавном су везани за источне дијелове нашег језичког подручја а пелуд за западне. Први је калк, други интернационализам, а трећи кованица. Иако је Маретић замјерао Шулеку за творбу тог трећег синонима од чешког коријена (прије ће бити словачког) и нашег наставка¹, он се ипак најбоље уклопио у термилошки систем (пелуд — пелудни — пелудница). Формална неустаљеност прва два термина и слабије уклапање у наш лексички систем нису им гаранција да ће сасвим одговорити својој функцији.

Неустаљеност и варијантност тих термина није и једина њихова слабост. У стандардним терминологијама других језика обично постоји диференцирање цвјетног праха у природи, цвјетног праха натопљеног пљувачком и облијепљеног за пчелине ноге и цвјетног праха ферментисаног и конзервираног у саћу. Ова дистинкција је у пчеларству релевантна, па се прибјегава разним изражајним средствима да би се она означила. Међутим, сви набројани синоними означавају поменути материју у сва три стања. У посљедње вријеме покушава се да се тим различитим реалијама нађу и одговарајуће ознаке. Један од тих приједлога и јест повод овоме напису.

Наиме, предлаже се да се за ознаку цвјетног праха у саћу од два термина којима аутор располаже — пчелиња рђа и перга — елиминише први као неприкладан, а усвоји други². Са становишта основне функције термина — прецизна, устаљена и једнозначна номинација денотата — овом приједлогу се не би имало шта приговорити. Али лексема перга је преузета директно из руског, без гласовног усаглашавања, мада и у нашем језику постоји истокоријенски адекват — прга, којим се означавају нека јела и пића настала пржењем (сурогат кафе од јечма, качамак). Колико нам је познато, прга се у нашим говорима не употребљава као пчеларски термин.

Истозначни термин пчелиња рђа није нов у нашој пчеларској литератури. Њиме се, додуше у простом лику рђа, почетком прошлог вијека служио Аврам Максимовић³ у истом значењу: „Рђа ова естъ течность изъ праха цвѣтовъ и меда умѣренно между

¹ Rječnik JAZU IX, 768

² А. Јанковић, Пчелињи производи као храна и лек, Београд 1968, 61

³ А. Максимовић, Пчеларь или наставление по пчеловодству... Будим

собою помъшанных уготована“.⁴ Стотињак година касније, тај термин сретамо у истом значењу више пута у Босанско-херцеговачком тежаку (год. X, 44; XII, 96). И у старијој хрватској литератури такође је терминолошки диференциран цвјетни прах у саћу — пчелин крух⁵ (калк према њем. *Bienebrot*, фр. *rain d'abeilles*, рус. х л е б и н итд.).

Насупрот томе, Максимовић је цвјетни прах у сировом стању називао прах цвџетов и брашно цвџетов. Неколико деценија касније, Максимилијан Ђурчин је то називао обнож⁶.

Јован Живановић, који је дао изванредан допринос стандардизацији српскохрватске пчеларске терминологије, није имао слуха за ту диференцијацију, сматрајући да су рђа и обнож синоними⁷, па вјероватно ту и јест коријен овог терминолошког сиромашења.

У данашњој херцеговачкој професионалној пчеларској лексичи номинација тих реалија је много шароликија него што је у стручној литератури. Савремени пчелари, који гаје пчеле у кошницама са покретним саћем, углавном су усвојили по један или два синонимна термина за цвјетни прах уопште према литератури из које су се они, или њихови учитељи, учили својој професији или њеној модерној технологији. Нису ријетки случајеви да се неки од тих синонима књишког поријекла у свијести недовољно образованих пчелара везује и за друге реалије (нпр. лексемом п о л е н у околини Љубушког и Билеће означава се и ргоролis, смоласта маса којом пчеле затварају непотребне шупљине на својој кошници).

Стари пчелари, који су имали, или још имају дуб(ов)ине, кошнице с непокретним саћем, а нарочито они са дужом пчеларском традицијом у кући, често веома добро терминолошки разликују цвјетни прах на пчелиним ногама и у саћу. „Стари су говорили обножје оно што се сад зове прах или пелуд. Обножје кад га ндси пчела, у самој кошници не кажџ обножје него смџтљика“ (Благај код Мостара). Слично је стање у цијелој источној и централној Херцеговини. Цвјетни прах док га пчела носи на својим ногама најчешће називају обнож (источна Херцеговина), затим обножје (Благај), обложај (Хутово код Неума) и обложје (околина Јабланице). У истом значењу забиљежена је варијанта обножје у Грузи⁸ и Срему⁹, као и варијанта обножањ у Лици¹⁰. Унутрашња форма свих тих творбених варијаната је сасвим провидна: обнож је оно што је уз ногу, тј. грудвице

⁴ Цит. по Ј. Живановић, Српски рјечник за кованице, Нови Сад, 1877, 24

⁵ М. Кишатић, *Кукси*, књ. I, Zagreb 1886, 137

⁶ Цит. по Ј. Живановић, ор. с. 21

⁷ Ј. Живановић, ор. с. 24

⁸ Српски етнографски зборник, књ. 58, 74

⁹ „Јавор“ 1886, 1519

¹⁰ Рјечник JAZU VIII, 416

цвјетног праха учвршћене за задње пчелине ноге. Варијанте са основом о б л о ж - су секундарне, настале према глаголу о б л о ж и т и, јер су пчелине ноге обложене цвјетним прахом.

Да је форма о б н о ж примарна, показују паралеле у све три скупине словенских језика: о б н о ж је и о б н о ж и н а у словеначком¹¹, о б н о ж њ и о б н о ж к а у руском¹², о б н и ж ж я у украјинском¹³, о б н о ж е¹⁴ и старије о б н о з¹⁵ у пољском, о б н о ц њ к а¹⁶ у словачком, које такође означавају цвјетни прах на пчелиној ноzi. У народним говорима Полесја забиљежено је о б н а ж као синоним термину перга¹⁷, исто као и о б н о г а у јужним руским говорима¹⁸, што може да буде резултат неразликовања блиских денотата у свијести говорника или, вјероватније, необраћања пажње на то сакупљача ове лексике, какав је и у нас чест случај. У полеским говорима регистрован је и пароним о б н о ж је, али не у значењу цвјетног праха, него кошарице, дијела на задњим пчелиним ногама на којем се носи та материја¹⁹.

Цвјетни прах у полупрерађеном стању, тј. када је већ смјештен у саће, у херцеговачким говорима номинира се са више синонимима и њихових фонетских и творбених варијаната. Трагови лексеме р ђ а у функцији пчеларског термина сретају се на више страна, али ни за једну потврду се не би могло сигурније тврдити да означава цвјетни прах у саћу. „Поцрњило саће од рђѐ, поцрњи кад је слаба паша (Церов Долац код Груда). „Ў јесѐн, кад је липо врѐме, ѱвати нѐшто ранѐ, рђѐ кѱпи нешто, јада свѱког кѱпи да ѱстанѐ у живѱту“ (Љуботићи код Лиштице). „Прија, док се није књига знало, каже: ’Чѐле нѐсѐ рђу, рђу нѐсѐ“ (Шѱит код Прозора). Ова посљедња потврда, као и један податак из Липника код Гацка, сигурно упућује на цвјетни прашак, али као да се ради о његовом сировом стању. Међутим, за претходне двије потврде немогуће је рећи да ли се оне односе на цвјетни прах или уопште на нешто лоше, или пак на неку болест, плијесан на цвјетном праху у саћу (Церов Долац). И у ужичком крају је забиљежена та ле ксема као ознака цвјетног праха, према непрецизном етнографском запису рекло би се — сировог²⁰. Једино је у Подравини, у околини Ко-

¹¹ Шкерљ и сар., Словеначко — српскохрватски речник, Београд 1975, 268

¹² Osmijazučny zemedělsky slovník I, Праг, 1970, 509

¹³ Українсько-російський словник, АНУРСР, Київ 1975, 477

¹⁴ Osmijazučny zemedělsky šlovník, 509

¹⁵ W. Kozłowski, Słownik leśny, bartny... Warszawa 1846, 395

¹⁶ J. Nižnansky, Včelárstvo. Vyskum narečovej lexiky (рукопис), Братислава 1971, 12

¹⁷ В. В. Анохина, Н. В. Никончук, Полесская терминология пчеловодства, у књ. Лексика Полесья, Москва 1968, 345

¹⁸ В. Даль, Толковый словарь... III изд. II, 607

¹⁹ Лексика Полесья, 345

²⁰ Српски етн. зб., књ. 32, 354

привнице, потврђен лик *x p ħ a* као ознака цвјетног праха у саћу²¹. Ма колико су непоуздане те потврде из народних говора да *p ħ a* означава цвјетни прах само у саћу а не и уопште, ипак се са сигурношћу може претпоставити да је Аврам Максимовић, који се додуше служио језичком мјешавином карактеристичном за Војводину почетком прошлог вијека, знао само за народне пчеларске термине, па да је и *p ħ a* у то вријеме била у живој употреби у његовој Бачкој у значењу цвјетног праха у саћу.

Истокоријенски термини се и у другим словенским језицима употребљавају у истој функцији: ржавчина²² у руском, *rdza miodowa* (*w plastrach*) у пољском²³, *ridza* у словачком²⁴.

Уз доста непоуздане трагове номинације цвјетног праха у саћу лексемом *p ħ a*, херцеговачки говори пружају и сасвим поуздане потврде идентификације овог денотата уз помоћ више синонима и њихових варијаната: *с н њ ј е т* и *с њ ђ т и к а* (Јабланица), *ш њ ђ т и ц а* (Невесиње, Гацко, Требиње), *с м ђ т љ и ц а* (Невесиње), *с м ђ т ј и к а* (Мостар), *с м њ т љ и к а* (Посушје) *ш љ ђ т и ц а* (Гацко, Билећа, Требиње), *с ђ т л и ц а* (Гацко, Требиње), *с в љ ђ т л и к а*, *с ђ т л и к а* (Столац), *с в љ ђ т љ и к а*, *с ђ т љ и к а* (Неум). Дакле, велик број варијаната гласовно сличних, али изведених, на први поглед, од четири коријена: *sn ět-*, *sm ět-*, *sl ět-* и *sv ět-*.

Пошто у другим словенским језицима, колико нам је познато, нема истокоријенских пчеларских термина, није једноставно одредити шта је ту примарно. Међутим, структурално-семантичка мотивираност тих варијаната ипак је провидна. Наиме, вјеровало се да је цвјетни прах у саћу отрован за људе, па се водило рачуна да се са медом не би појело и те пчелиње хране. „Ако се мѣд јѣдѣ фрѣшак, нѣкѣ у саћима, љ сад би ко рѣкѣ ако би бѣло прѣшка тѣмо: 'Чѣвѣј се шљѣтицѣ, нѣмѣј се отрѣват!' А сѣд тѣ шљѣтица, напрѣтѣв, лѣјек“ (Билећа). У Конавлима код Дубровника лексемом *с н њ ј е т* се означава нека болест пчелињег легла. У сусједним Зупцима, као и у околини Јабланице, пчелињи измет се номинира исто као и цвјетни прах у саћу. Дакле, опште је схватање било да је то нешто некорисно, штетно, рђа, болест. („Сњѣтика или снѣјет је љстѣ као што бѣдѣ у шѣници онѣ црнѣ — снѣјет“ — Баћина код Јабланице). А болест се на биљним културама, нарочито на жити, у нашим говорима номинира синонимским низом *p ħ a* — *с н њ ј е т* — *с м ђ т љ и к а*²⁵, па је и квалитативна и визуелна сличност баш и мотивисала номинацију цвјетног праха у саћу лексичким варијантама изведеним од основа *sn ět-* и *sm ět-* или *p ħ a*. Варијанте са осно-

²¹ Etnografska istraživanja i grada IV, Zagreb 1942, 11

²² В. П. Попов, Жизнь пчелъ, Пенза 1893, 219

²³ А. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa 1974, 456

²⁴ J. Nižnansky, op. c. 12

²⁵ Д. Симоновић, Ботанички речник, Београд 1959, 385, 489

вом *smět-* јужнословенска су иновација (слов. *smetljaј*, сх. *smetљика*) и настале су, по Скокову мишљењу, дисимилацијом $n-t > m-t$ ²⁶.

Усљед замјене и идентификације денотата 'цвјетни прах у саћу' и 'пчелињи измет' дошло је до контаминације њихових назива. На једној страни термин *снџет / сњетика* пренесен је са цвјетног праха на измет, а на другој се огледа обратан резултат те замјене у варијанти *шљетца*. У Зупцима код Требиња неки информатори вјерују да пчеле зими, по лошем времену, одлажу измет у саће и то називају *шљетца*. Иначе, пчелињи измет који се примјеђује ван кошница назива се у Зупцима, као и још неким крајевима у Херцеговини — *слијед / слијет*, јер се по облику и густини његових тачкица на камењу или снијегу одређује правац и удаљеност пчелињих друштава настањених у шупљем дрвећу. Дакле, идентификацијом денотата 'снијет' и 'слијед' и контаминацијом њихових ознака настала је и варијанта *шљетца*, прилично раширена у значењу цвјетног праха у саћу.

Широко распрострањене варијанте с коријеном *svět-* не могу се доводити у везу са схватањем о штетности цвјетног праха у саћу, са његовим поистовјеђивањем са болестима и изметом. Међутим, истокоријенска лексема је забиљежена као пчеларски термин у једном другом значењу: „Светлица, кад у саћу има више ћелија с црвићима“²⁷, тј. младо, отворено пчелиње легло. Мотивираност ове номинације је сасвим провидна: младо легло је свјетлоседефасте боје. Везивање те лексеме за денотат смјештен на исто мјесто сасвим је могуће, тим више што је цвјетни прах и намијењен највише за исхрану пчелињег легла.

Није искључен ни други мотив такве номинације цвјетног праха. У Пиви се цвјетни прах, сирови и полупрерађени, назива *дџивизма*, према називу биљке са које га пчеле у овом крају највише сакупљају и чији цвијет својом бојом асоцира на прах. Забиљежено је и више биљака са нашим народним називима *свјетлика*, *свјетлица*, *светлица*,²⁸ али је тешко повјеровати да је по некој од њих назван цвјетни прах у саћу јер оне нису значајнији извори ове пчелиње хране. Занимљиво је да се и у номинацији лековите и медоносне биљке *видац* у појединим словенским језицима смјењују називи с коријенима *svět-* и *smět-*: пољ. *swietlik*, глуж. *swetlik*, чеш. *svetlik*, укр. *switlyk*, словен. *smetlika*²⁹. Стога ипак није искључено да су варијанте *свјетлица / свјетлика / сџетлица / сџетлика* могле настати контаминацијом синонима

²⁶ P. Skok, Etimologijski rječnik III, 298

²⁷ Д. Ружић, Пчеларски речник, Београд 1904, 60

²⁸ Д. Симоновић, оп. с. 101, 346, 483

²⁹ W. Budziszewska, Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej, Wrocław 1965, 232

изведених од основа *s n ě t-*, *s m ě t-* и *s l ě t-* са основом *s v ě t-* мотивисаном свјетлијом бојом цвјетног праха од извјесних биљних врста.

Постоји и назив цвјетног праха мотивисан његовим укусом: у Конавлима се раније прах у саћу називао *г р ч и ц а*. Кад би се тијештило на рѹке па би ђндар љизишло и пѣлѹда с мѣдом, рекли би: "Има ѹ њему грчицѣ, па маљо кѹпѣ ѹста".

У Црној Гори, у Кучима, регистрован је, додуше непрецизно, још један назив цвјетног праха у саћу — *б р о (н) з а*³⁰. Мада је незахвално нагађати о несигурном податку, који још потиче из говора у чијој пчеларској лексици има и елемената албанског поријекла, ипак би се могло помислити да је оваква номинација мотивисана сличношћу боје бронзе са цвјетним прахом.

*
* * *

Ово ноређење номинације цвјетног праха у нашој стручној и народној пчеларској терминологији имало је циљ да покаже на које су начине народни говори диференцирали два блиска денотата, што се тек сада покушава учинити и у стручној литератури. Природност и једноставност свих тих начина номинације у народним говорима могле би бити бољѹ узор стандардизацији одговарајућих термина него што је некритичко преузимање страних, и то неинтернационализованих назива.

Саво Пујић

³⁰ Српски етн. зб., књ. 48, 43